(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

[२०२३] २ एस.सी.आर. ६६]

शंकर

वि.

महाराष्ट्र सरकार

(फौजदारी अपील क्र. ९५४/२०११)

मार्च १५, २०२३

[न्या. अजय रस्तोगी आणि न्या. सी.टी. रविकुमार]

दंड संहिता १८६० : कलम ३०२ सह ३४ - परिस्थितीजन्य पुराव्यांच्या आधारे शिक्षा - टिकण्याजोगा - पीडित व्यक्तिने धारदार शस्त्रांनी हल्ला केला, २२ जखमा झाल्या आणि तात्काळ मृत्यू झाला – सदर दुर्दैवी दिवशी पीडित व्यक्ती स.सा. ८ च्या घरी गेली, आरोपी ही तेथे आले आणि नंतरच्या अपीलातील अपीलकर्त्याने पीडित व्यक्तीला शिवीगाळ केली आणि त्याला विचारले की त्याने त्याच्या मित्रासह त्याच्या भावाला मारहाण का केली?,यावर पीडित व्यक्तीने सदर मारहाण केल्याबाबत इन्कार केला - नंतर आरोपीने पीडित व्यक्तीला मद्यपानासाठी बोलावले आणि ते सर्व जण मोटारसायकलवरून स.सा. ८ च्या घरातून बाहेर पडले - तासाभरानंतर पीडित व्यक्तिचा मृतदेह तक्रारदाराला सापडला – कोणीही प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार नव्हता - परिस्थितीजन्य पुराव्यांच्या आधारे संपरीक्षा न्यायालयाने अपीलकर्त्यांना कलम ३०२ सह ३४ अन्वये दोषी ठरवले आणि जन्मठेपेची शिक्षा सुनावली - उच्च न्यायालयाने ती कायम ठेवली - अपीलावर, असा निर्णय दिला आहे की: जर अभियोग पक्षाने

अवलंबून असलेल्या कोणत्याही परिस्थितीच्या संभाव्यतेबद्दल किंवा निर्णायकतेसंदर्भात शंका रेंगाळत असेल, समवर्ती निष्कर्ष अस्तित्वात असूनही दोषीच्या गुन्ह्याकडे लक्ष वेधणाऱ्या परिस्थितीच्या साखळीत एक दुवा तयार झाला असेल, तर पुराव्यांची आणि परिस्थितीची समग्रता यावर अवलंबून आहे याची खात्री करण्यासाठी या न्यायालयाने पुराव्यांची छाननी करणे आवश्यक आहे, एक संपूर्ण साखळी तयार केली आणि ती दोषीच्या अपराधीपणाकडे लक्ष वेधते - तथ्यांवर, स.सा. ८ च्या जबानीमधून निःसृत होणाऱ्या शेवटच्या पाहिलेल्या आवृत्तीची सत्यता संशयास्पद बनते, विशेषत: अपीलकर्त्यांविरूद्ध - स.सा.-८ आणि स.सा.-१० ची तोंडी साक्ष शेवटच्या पाहिलेल्या साक्षीपेक्षा भिन्न आहे आणि ती अनिर्णायक बनते - अभियोग पक्ष कथित हेतू सिद्ध करण्यात अपयशी ठरला - जरी पीडित व्यक्तीचा जीवघेणा मृत्यू झाला असला तरी, असे म्हणता येणार नाही की खालील न्यायालयांनी दिलेले उर्वरित परिस्थितीजन्य पुरावे मृताच्या प्राणघातक मृत्यूमध्ये अपीलकर्त्यांच्या दोषाकडे लक्ष वेधतात - अगदी अपीलकर्त्याच्या सांगण्यावरून शस्त्र आणि पोशाख जप्त करणे देखील निर्णायक नाही - अपीलकर्त्यांची शिक्षा कायम ठेवता येत नाही, अशा प्रकारे, संशयाचा लाभ दिला जातो आणि त्यांना निर्दोष मुक्त केले जाते - पुरावा.

अपीलांस मंजूरी देत न्यायालयाने

१.१ परिस्थितीजन्य पुराव्यांशी संबंधित कायदा आणि भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १३६ अन्वये संपरीक्षा न्यायालयांद्वारे समवर्ती निष्कर्ष नोंदविलेल्या प्रकरणांच्या संदर्भात अधिकाराच्या वापरात हस्तक्षेपाची व्याप्ती लक्षात घेता, शंका असल्यास अभियोग पक्षाने अवलंबून असलेल्या कोणत्याही परिस्थितीची संभाव्यता किंवा निर्णायकतेच्या संदर्भात

रेंगाळणे, दोषीच्या गुन्ह्याकडे लक्ष वेधणाऱ्या या परिस्थितीच्या साखळीत एक दुवा तयार करणे, समवर्ती निष्कर्ष अस्तित्वात असूनही, पुरावे आणि परिस्थितीची समग्रता यावर अवलंबून आहे याची खात्री करण्यासाठी या न्यायालयाद्वारे पुराव्यांची छाननी करणे आवश्यक आहे, पूर्ण पणे तयार केले साखळी आणि ती दोषीच्या अपराधीपणाकडे लक्ष वेधते आणि त्यात दोषीच्या अपराधाखेरीज इतर कोणतेही गृहितक मांडले गेले नाही. [परिच्छेद १३] [६७१ बी-सी]

१.२ परिस्थितीजन्य पुराव्यांवर आधारित शिक्षा झालेल्या प्रकरणात, हेतूला खूप महत्त्व आहे याबाबत काही वाद नाही एक पुरावा प्रस्थापित करण्याच्या हेतू मध्ये अपयश आल्यामुळे जसे हेतूच्या पूर्ण अनुपस्थितीच्या अभावामुळे, परिस्थितीजन्य पुराव्यांवर आधारित दाव्यास सुद्धा वेगळे वळण मिळेल आणि निश्चितच यामुळे अभियोग पक्षाचा खटला कमजोर होईल. [परिच्छेद १८] [६७४-ए, सी-डी]

१.३ सरकारी पक्षाने हेतू असल्याचा आरोप केला. फिर्यादीने दिलेल्या माहितीनुसार, दिनांक २९.०९.२००१ रोजी मृतव्यक्तीने आपल्या मित्रासोबत नंतरच्या अपीलात (सत्र खटल्यातील पहिला आरोपी) अपीलकर्त्याच्या भावाला मारहाण केली. स.सा.-८ च्या घरात आरोपी घुसल्यानंतर पहिल्या आरोपीने/अपीलकर्त्याने मृतव्यक्तीला शिवीगाळ केली आणि मित्रासोबत मिळून भावाला मारहाण का केली, अशी विचारणा केली, असेही फिर्यादीचे म्हणणे आहे. अभियोग पक्षाचे म्हणणे आहे की, मृतव्यक्तीने अशा प्रकारच्या कोणत्याही घटनेचा नकार केला असला तरी मृताने बेईमानी केली आहे आणि आपल्या भावाला मारहाण केली आहे, असे अपीलकर्त्याचे म्हणणे आहे. आरोप केल्यानंतर अभियोग पक्ष हे सिद्ध करण्यात अपयशी ठरला होता. या संदर्भात हे लक्षात घेतले पाहिजे की, सरकारी पक्ष

कथित हेतू सिद्ध करण्यात सपशेल अपयशी ठरल्याचा सकारात्मक निष्कर्ष संपरीक्षा न्यायालयाने काढला आहे. संपरीक्षा न्यायालयाच्या या निष्कर्षानंतरही आणि तो मुद्दा उच्च न्यायालयासमोर स्पष्टपणे उपस्थित करण्यात आला असतानाही, आक्षेपित न्यायनिर्णयात या पैलूचा अजिबात विचार केला गेला नाही. उच्च न्यायालयाचे हे अपयश हे या अपिलात विशेषतः घेतलेले आधार आहे. परिस्थितीजन्य पुराव्यांच्या आधारे एखाद्या खटल्यातील कथित हेतू सिद्ध करण्यात अपयश आल्याने फिर्यादीपक्षाची बाजू कमकुवत झाली होती. या पैलूला खालील न्यायालयांनी योग्य ते वजन द्यायला हवे होते. [परिच्छेद २१] [६७५-जी; ६७६-ए-डी]

१.४. स.सा.-८ आणि स.सा.-१० च्या तोंडी साक्षीं मधून मिळालेली तथ्यात्मक स्थिती जेव्हा समोर आली तेव्हा 'शेवटचे पाहिलेले'ही परिस्थिती या खटल्यातील महत्त्वाची परिस्थिती आहे आणि त्याचा पुरावा स.सा.-८ आणि स.सा.-१० च्या साक्षींच्या गुणवत्तेवर आणि स्वरूपावर अवलंबून असेल, असे निरीक्षण नोंदवणाऱ्या उच्च न्यायालयाने एक धागा काढायला हवा होता, स.सा.-१० चे पुरावे स.सा.- -८ च्या पुराव्यांना पुष्टी देतील की नाही या प्रश्नाचे उत्तर देण्यासाठी गंभीर विचार. त्यामुळे एकंदर परिस्थितीत खालील न्यायालयांनी या प्रश्नाचा बारकाईने विचार करायला हवा होता की, स.सा.- -८ चा एकमेव तोंडी पुरावा मृताच्या सहवासात शेवटी पाहिलेल्या मृतव्यक्तीचे तथ्य निश्चितपणे सिद्ध करेल का? स.सा.- -८आणि स.सा.-१० च्या पुराव्यांची काळजीपूर्वक छाननी केल्यावर असे दिसून येते की आरोपीचा दोष सिद्ध करण्यासाठी फिर्यादी पक्ष केवळ परिस्थितीजन्य पुराव्यांवर अवलंबून असतो ही वस्तुस्थिती लक्षात घेऊन ट्रायल कोर्ट आणि उच्च न्यायालय दोघेही त्या कार्याचा योग्य वापर करण्यात अपयशी ठरले आहेत. अशा प्रकारे, स.सा.-१० चे पुरावे

केवळ स.सा.- -८ च्या पुराव्यांना पुष्टी देण्यात अपयशी ठरले नाहीत तर ते संशयाच्या छायेखाली देखील आहेत. म्हणूनच, उच्च न्यायालयाने असे म्हणणे चुकले की 'शेवटचे पाहिलेल्या'परिस्थितीजन्य पुराव्यांनुसार स.सा.- -८ च्या पुराव्यांना स.सा.-१०च्या पुराव्यांवरून पुष्टी मिळते आणि त्या दृष्टीकोनातून, ट्रायल कोर्टाच्या निष्कर्षाशी सहमत ी दर्शवताना की मृत व्यक्ती शेवटी आरोपीबरोबर दिसली होती, निर्णायकपणे. [परिच्छेद २५] [६७८-जी-एच; ६७९-ए.डी.]

१.५. अपीलकर्त्यांविरुद्ध या प्रकरणात 'शेवटचा पाहिलेला सिद्धांत' लागू करण्यासाठी स.सा.-८ च्या एकमेव साक्षीवर अवलंबून राहणे असुरक्षित आहे, विशेषत: स.सा.-८ नुसार त्याची त्यांच्याशी केवळ ओळख होती. अशा प्रकारे, थोडक्यात, स.सा.-८ मधून निघणाऱ्या शेवटच्या पाहिलेल्या आवृत्तीची सत्यता संशयास्पद ठरते, विशेषत: अपीलकर्त्यांविरुद्ध. स.सा.-८ आणि स.सा.- १० ची तोंडी साक्ष शेवटच्या पाहिल्याबद्दल भिन्न आहे आणि नमूद केलेल्या कारणांमुळे ती अपूर्ण ठरते. कथित हेतू सिद्ध करण्यात सरकारी पक्ष सपशेल अपयशी ठरला आहे. अशा परिस्थितीत मृत व्यक्तीचा जीवघेणा मृत्यू झाला असला तरी उर्वरित परिस्थितीजन्य पुरावे खालील न्यायालयाने गोळा केले आहेत, असे म्हणता येणार नाही .मृताच्या प्राणघातक मृत्यूमध्ये अपीलकर्त्यांच्या दोषाकडे बिनधास्तपणे लक्ष वेधले जाते. नंतरच्या अपीलात अपीलकर्त्याच्या सांगण्यावरून शस्त्र आणि पोशाख जप्त करणे देखील स्वतःच निर्णायक ठरू शकत नाही कारण त्यांच्या पुनर्प्राप्तीसाठी पंच साक्षीदारांनीही फिर्यादीला पाठिंबा दिला नाही. उर्वरित परिस्थितीवर सरकारी पक्षाने विश्वास ठेवला आणि निर्णय दिला. खालील न्यायालयांनी सिद्ध केल्याप्रमाणे अपीलकर्त्यांच्या दोषाकडे लक्ष वेधणार नाही. त्यामुळे याचिकाकर्त्यांची शिक्षा

कायम ठेवणे या परिस्थितीत असुरक्षित आहे; त्यामुळे संशयाचा लाभ त्यांना मिळतो. अपीलकर्ते निर्दोष सुटतात. [पारस २८-३०][६८० -एफ-एच; ६८१-ए-सी]

प्रकाश वि. स्टेट ऑफ राजस्थान **(२०१३) ४ एससीसी ६६८ : [२०१३] २ एससीआर ४५८;** शरद बिरधीचंद सारदा वि. स्टेट ऑफ महाराष्ट्र **(१९८४) ४ एससीसी ११६ : [१९८५] १ एससीआर ८८** ; अनवर अली आणि इतर वि.स्टेट ऑफ हिमाचल प्रदेश **(२०२०) १० एससीसी १६६ : [२०२०] ९ एससीआर ८७८** ; शिवाजी चिंताप्पा पाटील वि. स्टेट ऑफ **महाराष्ट्र (२०२१) ५ एससीसी ६२६;** सरबीर सिंह वि. स्टेट ऑफ पंजाब **१९९३ एससीसी (फौ.) ८६०;** ब्रिजलाल प्रसाद सिन्हा वि. स्टेट ऑफ बिहार **(१९९८) एससीसी (फौ.) १३८२;** तोमॅसो ब्रुनो आणि इतर वि. स्टेट ऑफ उत्तर प्रदेश **(२०१५) ७ एससीसी १७८ : [२०१५] १ एससीआर ७२१** : नंदू सिंह वि. स्टेट ऑफ मध्य प्रदेश (आता छत्तीसगढ) **२०२२ एससीसी ऑनलाइन एससी १४५४ – येथे संदर्भ.**

<u>निर्णय विधि संदर्भ</u>

(१९९३) एससीसी (फौ.) ८६०	**परि ५**	**येथे संदर्भ**
(१९९८) एससीसी (फौ.) १३८२	**परि ७**	**येथे संदर्भ**
[२०१३] २ एससीआर ४५८	**परि ८**	**येथे संदर्भ**
[१९८५] १ एससीआर ८८	**परि ८**	**येथे संदर्भ**
[२०१५] १ एससीआर ७२१	**परि ११**	**येथे संदर्भ**

[२०२०] ९ एससीआर ८७८	**परि १९**	**येथे संदर्भ**
(२०२१) ५ एससीसी ६२६	**परि २०**	**येथे संदर्भ**

फौजदारी अपील अधिकारिता : फौजदारी अपील नं. ९५४/२०११

फौजदारी अपील क्र. ७/२००४ मध्ये मुंबई येथील उच्च न्यायाधिकारात, नागपुर खंडपीठ, नागपुर यांचा दिनांक १२.०८.२००९ रोजीच्या न्यायनिर्णय आणि आदेश यावरून.

सह

फौजदारी अपील क्र. ९५५/२०११

वकील संजय जैन, सुनील कुमेर वर्मा, अपीलकर्त्यांकारिता.

वकील सचीन पाटील, सिद्धार्थ धर्माधिकारी, जिओ जोसफ, रिझवी मुहम्मद, दुर्गेश गुप्ता, आदित्य अनिरुद्ध पांडे, उत्तरवादींकरिता.

न्या. सि. टी. रविकुमार यांच्याद्वारे या न्यायालयाचा न्यायनिर्णय पारित -

१. प्रस्तुत शिर्षकाखालील अपील हे जन्मठेपेची शिक्षा भोगणाऱ्या व्यक्तींनी फौजदारी अपील क्रमांक ७/२००४ मध्ये मा. उच्च न्यायालय मुंबई, नागपूर खंडपीठ यांनी दिनांक १२/०८/२००९ रोजी दिलेल्या अगदी त्याच न्यायनिर्णय आणि आदेशाविरुद्ध दाखल केले आहे. पूर्वीचे अपील हे त्यातील दुसऱ्या व तिसऱ्या अपीलकर्त्यांनी दाखल केले होते, जे अतिरिक्त सत्र न्यायाधीश, भंडारा, यांच्यापुढे प्रलंबित असलेल्या सत्र न्यायचौकशी खटला

क्रमांक ८०/२००२ मध्ये आरोपी क्रमांक २ व ३ होते. नंतरच्या अपीलमधील एकमेव अपीलकर्ता हा फौजदारी अपील क्रमांक ७/२००४ मध्ये प्रथम अपीलकर्ता होता आणि सत्र न्यायचौकशी खटला क्रमांक ८०/२००२ मध्ये प्रथम आरोपी होता. खटला प्रलंबित असताना चौथा आरोपी मयत झाला आणि पूर्वीच्या अपीलमधील प्रथम अपीलकर्ता नामे श्री. हिरालाल याचे खटला प्रलंबित असताना निधन झाले. त्यामुळे त्यांचे पूर्वीचे अपील रद्द झाले. न्यायचौकशी न्यायालयाच्या निर्णयानुसार अपीलकर्त्यांना भारतीय दंड संहिता, १८६० (यापुढे 'आय.पी.सी.') च्या कलम ३०२ सह कलम ३४ अंतर्गत एका राहुल पुंडलिक मेश्राम (यापुढे ज्याचा उल्लेख 'मयत' म्हणून केला जाईल) याचा खून करण्याच्या आरोपाखाली दोषी ठरविण्यात आले. त्यांना जन्मठेपेची शिक्षा ठोठावण्यासोबतच ५००/- रुपये दंड भरण्याची देखील शिक्षा सुनावण्यात आली आणि दंडाचा भरणा न केल्यास त्यांना प्रत्येकी एक महिना सश्रम कारावासाची शिक्षा भोगावी लागेल. आक्षेपित न्यायनिर्णयानुसार न्यायचौकशी न्यायालयाने सुनावलेली सिद्धपराध आणि शिक्षा या कायम करण्यात आल्या आणि त्यामुळे हे अपील दाखल करण्यात आले आहे.

२. सरकारी अभियोगाचा खटला थोडक्यात खालीलप्रमाणे आहे :-

दिनांक १२/१२/२००१ रोजी सायंकाळी पाच वाजेच्या सुमारास मयत व्यक्ती हा त्याच्या एका मित्रासमवेत इंदिरा गांधी वॉर्ड, भंडारा, येथे गेला होता, जेथे चिंतामण गिड्डू गते (स.सा -८) चे घर होते. स्वतःची लुना मोपेड उभी केल्यानंतर, स्वतःच्या मित्राला गाडीजवळ उभं करून मयत व्यक्ती हा चिंतामण गिड्डू गते (स.सा -८) याच्या घरी गेला. मयत व्यक्ती आणि चिंतामण गिड्डू गते यांनी गांजा ओढला आणि त्यादरम्यान मयत आरोपी क्रमांक ४ (राजू

पांडे), पूर्वीच्या अपीलमधील प्रथम अपीलकर्ता हिरालाल, जे सध्या हयात नाहीत आणि आरोपी क्रमांक १ आणि ३ जे हयात असणारे अपराधी आहेत (यापुढे ज्याचा उल्लेख 'सदर अपीलकर्ते' असा केला जाईल) हे त्यांच्या दोन मोटरसायकलवरून तेथे आले आणि ते सुद्धा चिंतामण गिड्डू गते (स.सा -८) याच्या घरी गेले. तेथे त्या सर्वांनी गांजा ओढला. त्यादरम्यान पूर्वीच्या अपीलमधील अपीलकर्ता नामे आरोपी क्रमांक १ याने मयत व्यक्तीस प्रश्न विचारला की, त्याने स्वतःचा मित्र नामे पराग सुखदेवे याच्या समवेत त्याच्या भावावर हल्ला का केला. या क्षणी हे लक्षात घेणे योग्य आहे की, अभियोग पक्षाच्या मतानुसार, दिनांक २९/०९/२००१ रोजी मयत व्यक्तीने त्याचा मित्र नामे पराग सुखदेवे याच्यासह पूर्वीच्या अपीलमधील अपीलकर्त्याच्या भावावर हल्ला केला. जरी मयत व्यक्तीने त्याच्या भावावर हल्ला केल्याचे नाकारले असले तरी पूर्वीच्या अपीलमधील अपीलकर्ता (प्रथम आरोपी) हा सातत्याने सांगत राहिला की, मयत व्यक्तीने बेईमानी केली आणि त्याच्या भावावर हल्ला केला. मयत व्यक्तीचा बाहेर वाट पाहत थांबलेला मित्र आत आला आणि जरी त्याने त्यास बाहेर येण्यास सांगितले तरी मयत व्यक्ती तेथेच थांबली आणि त्यावर त्याचा मित्र तेथून निघून गेला. त्यानंतर प्रथम आरोपी याने मयत व्यक्तीस दारू पिण्याकरता आमंत्रित केले आणि ते सर्वजण ज्यात मयत व्यक्ती देखील होती, ते सर्वजण संध्याकाळी ६.०० वाजताच्या सुमारास त्यांच्याजवळ असलेल्या दोन मोटरसायकल वरून चिंतामण गिड्डू गते (स.सा -८) याचे घरातून निघाले. त्यानंतर जवळपास एक तासानंतर पलाडी गावाचा निवासी नामे मनोज गोस्वामी यास मयताचा मृतदेह सापडला. प्रकरण असे आहे की, गावकऱ्यांनी माहिती दिल्यानंतर, मनोज गोस्वामी (स.सा. -१) हा घटनास्थळी गेला आणि मृतदेह सापडल्यानंतर तो भंडारा पोलीस ठाणे येथे गेला आणि त्याने तक्रार दाखल केली. अभियोग पक्षानुसार, मृत व्यक्तीस आरोपीने

एका मोटरसायकल वरून राष्ट्रीय महामार्ग क्रमांक ६ वरून लखानी शहराकडे नेले. सदर राष्ट्रीय महामार्गाच्या उत्तरेला आणि भंडारापासून सुमारे १० किलोमीटर अंतरावर पलाडी गावाकडे जाणारा आणखी एक रस्ता होता आणि सदर भंडारा पलाडी रस्त्याच्या बाजूला राष्ट्रीय महामार्ग क्रमांक ६ पासून सुमारे एक किलोमीटर अंतरावर त्यांनी त्यांच्या मोटरसायकली थांबविल्या आणि धारदार शस्त्राच्या साहाय्याने मयत व्यक्तीवर हल्ला करण्यास सुरुवात केली. मृत व्यक्तीच्या संपूर्ण शरीरावर मृत्यूपूर्वी २२ जखमा होत्या आणि तत्क्षणिक त्याचा मृत्यू झाला.

३. ह्या प्रकरणात एकही प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार नव्हता, हे मान्य आहे. परिस्थितीजन्य पुराव्यांच्या आधारे न्यायचौकशी न्यायालयाने अपीलकर्त्यांना दोषी आणि सिद्धपराधी ठरवले आणि वर नमूद केल्याप्रमाणे त्यांना शिक्षा सुनावली. परिणामी, सिद्धपराधामुळे आणि शिक्षेमुळे व्यथित होऊन सदर न्यायचौकशी खटल्यातील हयात असणारे आरोपी म्हणजेच आरोपी क्रमांक १ ते ३ यांनी मा. उच्च न्यायालयासमोर अपील दाखल केले. न्यायचौकशी न्यायालयाने भिस्त ठेवलेली परिस्थिती विचारात घेऊन आणि उच्च न्यायालयाने काही कार्यपद्धतीचे अनुसरण करताना त्याला मर्यादा असूनही न्यायचौकशी न्यायालयाने अपीलकर्त्यांचा सिद्धपराध आणि सुनावलेली शिक्षा मा. उच्च न्यायालयाने असे गृहीत धरून कायम केले की, काही सिद्ध परिस्थिती भौतिक परिस्थिती आहे आणि ती आवश्यक साखळी पूर्ण करेल.

४. प्रस्तुत शिर्षकाखालील अपीलकर्ते हे सिद्धपराधाचे निष्कर्ष आणि शिक्षा लादण्याच्या परिणामस्वरूपाला विविध कारणांच्या आधारे आव्हाहन देतात. परंतु अपीलकर्त्यांनी मांडलेला समवर्ती निष्कर्ष विरोधातील युक्तिवादाचा विचार करण्यापूर्वी, आम्हाला केवळ परिस्थितीजन्य पुराव्याशी संबंधित कायद्यावरील खालील निर्णयांचा संदर्भ घेणे योग्य वाटते.

५. सरबिर सिंग वि. पंजाब राज्य[1] या प्रकरणात दिलेल्या निर्णयात, या न्यायालयाने असे निरीक्षण करून खालीलप्रमाणे निर्णय दिला की :-

> *"५. परंतु, परिस्थितीजन्य पुराव्याच्या आधारावर आधारित प्रकरणात, पिडीत व्यक्तीशी संबंधित व्यक्तींना आरोपी किंवा घटना घडण्याची पद्धत माहिती नसते. प्रथम खबरी अहवाल हा फक्त गुन्ह्याची माहिती उघड करून गुन्हा नोंदविला जातो आणि गुन्हेगाराचा शोध घेण्यासाठी तपास हा तपास यंत्रणाकडे सोपविला जातो.*
>
> ६. *असे म्हटले जाते की, माणसं खोटे बोलतात पण परिस्थिती तसे करत नाही. आज समाजात प्रचलित असलेल्या परिस्थितीमध्ये अनेक प्रकरणांच्या बाबतीत हे खरे नाही. आरोप प्रस्थापित करण्याच्या हेतूने काही वेळा आरोपीविरुद्ध जे प्रसंग सिद्ध करायचे असतात, ते परिस्थितीच्या साखळीतील पोकळी भरून काढण्यासाठी, साक्षीदार शोधून आरोपीशी शत्रुत्व असलेल्या घटकांकडून घडवून आणले जाते.*

---
1 १९९३ एससीसी (फौ.) ८६०

तपासाच्या अत्याधुनिक पद्धती असलेल्या देशांमध्ये गुन्हेगाराने मागे सोडलेल्या प्रत्येक पुराव्याचा तात्काळ मागोवा घेतला जाऊ शकतो आणि पाठपुरावा केला जाऊ शकतो. दुर्दैवाने, ते या देशातील अनेक भागांमध्ये उपलब्ध नाही. त्यामुळेच न्यायालयांनी आग्रह धरला आहे की, (i) ज्या परिस्थितीतून दोषी असल्याचा निष्कर्ष काढला जाणार आहे ते प्रथमतः पूर्णपणे प्रस्थापित केले जावे; (ii) अशी प्रस्थापित सर्व तथ्ये केवळ आरोपीच्या दोषत्वाच्या गृहीतकाशी सुसंगत असली पाहिजे आणि प्रत्येक गृहीतकाला वगळणारे असावे. परंतु, एक तरी सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला जावा; (iii) परिस्थिती ही निर्णायक स्वरूपाची असावी; आणि (iv) पुराव्याच्या साखळीला आरोपीच्या निर्दोषतेशी सुसंगत निष्कर्ष काढण्यासाठी कोणतेही वाजवी कारण नसावे.

६. *पुढे त्यामध्ये खालीलप्रमाणे निर्णय दिला :-*

७. *..... असे बिंबवले गेले आहे की, कायदेशीर पुराव्याची जागा संशय आणि अनुमानाने घेऊ नये. हे खरे आहे की, अभियोग पक्षाने सिद्ध केलेल्या घटनांच्या साखळीतून हे दिसून आले पाहिजे की, सर्व मानवी संभाव्यता लक्षात घेता, गुन्हा हा आरोपीने केला आहे. परंतु, न्यायालयाने, अभियोग पक्षाने सूचित केलेल्या हेतुसह सर्व सिद्ध तथ्यांचा एकूण अतिरिक्त परिणामांसह ज्याने आरोपीस विशिष्ट मार्गाचा अवलंब करण्यास प्रवृत्त केले, हे सर्व विचारात घेणे अपेक्षित*

आहे. परिस्थितीजन्य पुराव्यांवर आधारित प्रकरणांमध्ये संभाव्य युक्तिवादाच्या प्रक्रियेत हेतूचे अस्तित्व हा पुष्कळदा एक प्रकाश टाकणारा घटक असतो.

७. ब्रिजलाल प्रसाद सिन्हा वि. बिहार राज्य[2] *या प्रकरणात या न्यायालयाने असा निर्णय दिला :-*

“परिस्थितीजन्य पुराव्याच्या बाबतीत, अभियोग पक्षाने ज्या परिस्थितीतून निष्कर्ष प्रस्थापित केला आहे, ती सिद्ध करणे बंधनकारक आहे. ती परिस्थिती निर्णायक स्वरूपाची असावी. अशाप्रकारे प्रस्थापित केलेली सर्व परिस्थिती केवळ दोषत्वाच्या गृहीतकाशी सुसंगत आणि निर्दोषतेशी विसंगत असावी आणि शेवटी अशा परिस्थितीमुळे आरोपीव्यतिरिक्त अन्य कोणत्याही व्यक्तीच्या दोषी असण्याची शक्यता निश्चितपणे वगळली पाहिजे. परिस्थितीजन्य पुराव्याशी संबंधित कायदा हा अनिर्णित विषय राहिलेला नाही आणि या न्यायालयाच्या निर्णयांच्या शृंखलेतून असा गृहीत निर्णय देण्यात आला आहे की, सिद्ध केलेल्या परिस्थितीमुळे आरोपीच्या अपराधाशिवाय इतर कोणताही निष्कर्ष निघू नये, जेणेकरून, आरोपीला आरोप लावलेल्या गुन्ह्यांसाठी दोषी ठरविता येईल. सावधगिरीचा एक नियम म्हणून असे म्हटले जाऊ शकते की, परिस्थितीजन्य पुराव्याच्या आधारे न्यायालयाने

---
2 (१९९८) एससीसी (फौ.) १३८२

दोषसिद्धी नोंदविण्यापूर्वी स्वतःचे समाधान केले पाहिजे की, ज्या परिस्थितीतून दोषत्वाचा निष्कर्ष काढला जाऊ शकतो, ती संशयातीत पुराव्याद्वारे प्रस्थापित केली गेली आहे आणि परिस्थिती बिनचूकपणे आरोपीच्या दोषत्वाकडे निर्देश करते आणि पुढे, सर्व परिस्थिती एकत्रितपणे आरोपीच्या दोषत्वाशिवाय कोणत्याही वाजवी गृहीतकांवर स्पष्टीकरण देण्यास असमर्थ आहे."

८. प्रकाश वि. राजस्थान[3] राज्य मधील निर्णयात या न्यायालयाने शरद बिर्दीचंद सारदा वि. महाराष्ट्र राज्य[4] मधील परिस्थितीजन्य पुराव्याशी संबंधित कायद्याच्या संदर्भातील खालील तत्त्वांची नोंद घेतली:-

"१५३.या निर्णयाचे बारकाईने विश्लेषण केल्यास असे दिसून येईल की, एखाद्या आरोपीविरुद्धचा खटला पूर्णपणे सिद्ध झाला हे म्हणण्यापूर्वी खालील अटींची पूर्तता केली पाहिजे.

१) ज्या परिस्थितीतून दोषत्वाचा निष्कर्ष काढायचा आहे, ती पूर्णपणे प्रस्थापित केली पाहिजे. येथे हे लक्षात घेण्यासारखे आहे की, या न्यायालयाने निर्देशित केले आहे की, संबंधित परिस्थिती 'सिद्ध व्हायलाच पाहिजे किंवा व्हायला पाहिजे' आणि 'कदाचित नाही व्हायला पाहिजे'. शिवाजी साहेबराव बोबडे वि. महाराष्ट्र राज्य [(१९७३) २ एससीसी ७९३] या प्रकरणामध्ये या न्यायालयाने निर्णय

3 (२०१३) ४ एससीसी ६६८
4 (१९८४) ४ एससीसी ११६

दिल्याप्रमाणे, 'सिद्ध केले जाऊ शकते' आणि 'सिद्ध केलेच पाहिजे किंवा सिद्ध केले जाणे आवश्यक आहे' यामध्ये केवळ व्याकरणात्मक नव्हे तर कायदेशीर फरक आहे व त्यामध्ये खालील निरीक्षणे नोंदवली गेली :-

१९. ..... "निश्चितपणे, हे एक प्राथमिक तत्व आहे की, न्यायालयाने दोषी ठरविण्याआधी आरोपी हा दोषी 'असलाच पाहिजे' आणि केवळ 'कदाचित दोषी आहे' असे नाही आणि 'असू शकतो' आणि 'असलाच पाहिजे' यामधील बौद्धिक अंतर हे जास्त आहे आणि मोघम अनुमानांना निश्चित निष्कर्षांवरून विभाजित करतो.

२) अशाप्रकारे प्रस्थापित केलेली तथ्ये केवळ आरोपीच्या दोषत्वाच्या गृहीतकाशी सुसंगत असली पाहिजेत म्हणजेच, आरोपी दोषी असल्याखेरीज इतर कोणत्याही गृहीतकावर ते स्पष्ट करण्याजोगे नसावेत.

३) परिस्थिती ही निर्णायक स्वरूपाची आणि प्रवृत्तीची असायला हवी.

४) सिद्ध करण्याची परिस्थिती वगळता प्रत्येक संभाव्य गृहीतक वगळले पाहिजे; आणि

५) आरोपीच्या निर्दोषपणाशी सुसंगत निष्कर्षासाठी कोणताही वाजवी आधार न ठेवता आणि सर्व मानवी संभाव्यतेत हे कृत्य आरोपीने केले असावे हे दर्शवण्यासाठी पुराव्यांची साखळी असायला हवी.

१५४. ही पाच सुवर्ण तत्वे, जर आम्ही असे म्हणालो तर, परिस्थितीजन्य पुराव्यावर आधारित अशा एका प्रकरणाच्या पुराव्याचे पंचशील प्रस्थापित करतात.

९. उपरोक्त पाच सुवर्ण तत्वांची नोंद घेतल्यानंतर, प्रकाशच्या (उपरोल्लेखित) प्रकरणामध्ये असा निर्णय दिला होता की, ते परिस्थितीजन्य पुराव्यावर आधारित प्रकरणाच्या पुराव्याचे पंचशील प्रस्थापित करतील आणि जेव्हा परिस्थितीजन्य पुराव्यावर आधारित अशा एका प्रकरणाच्या पुराव्याचे पाच सुवर्ण तत्वेही संतुष्ट होतील तेव्हा, 'शेवटच्या दिसला होता', हेतू आणि आरोपीने दिलेल्या माहितीच्या अनुषंगाने गुन्ह्यात गुंतलेल्या वस्तू हस्तगत करणे, या आधारावर दोषसिद्धी कायम केली जाऊ शकते.

१०. वस्तूतः, जेथे दोषसिद्धी ही परिस्थितीजन्य पुराव्यावर आधारित असते, अशी प्रकरणे हाताळतांना या न्यायालयाने त्या निर्णयांमधील परिस्थितीजन्य पुराव्याशी संबंधित नमूद कायद्याचे बिनचूकपणे पालन केले आहे.

११. भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १३६ अंतर्गत विशेष अनुमतीद्वारे अपील करताना जेव्हा, दोषसिद्धी आणि शिक्षेचे समवर्ती निष्कर्ष अपीलकर्त्यां किंवा दोषींच्या विरोधात असतील तेव्हा, अपवादात्मक परिस्थिती वगळता हस्तक्षेपाला वाव नसल्याच्या स्थितीची आम्हाला पूर्णपणे जाणीव आहे. टोमसो ब्रूनो आणि इतर वि. उत्तरप्रदेश राज्य[5] मधील निर्णयात या न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने निर्णय दिला की :-

5 (२०१५) ७ एससीसी १७८

"४२. एकूणच, हे न्यायालय कनिष्ठ न्यायालयांनी नोंदविलेल्या समवर्ती निष्कर्षांमध्ये हस्तक्षेप करणार नाही. परंतु, जेथे पुराव्यांचे योग्य प्रकारे दाखल घेतली गेली नाही, तथ्यात्मक बाबींकडे दुर्लक्ष केले गेले आहे आणि निष्कर्ष हे घटनेच्या अनुच्छेद १३६ अंतर्गत विपर्यस्त आहेत, तेथे हे न्यायालय समवर्ती असले तरी कनिष्ठ न्यायालयांच्या निष्कर्षांमध्ये हस्तक्षेप करेल. परिस्थितीजन्य पुराव्यावर आधारित प्रकरणामध्ये, ज्या परिस्थितीमधून गुन्ह्याचा निष्कर्ष काढायचा आहे ती पूर्णपणे सिद्ध केली पाहिजे आणि अशी परिस्थिती आरोपीच्या दोषत्वाकडे निर्देश करणारी निर्णायक स्वरूपाची असावी. अशा परिस्थितीच्या शृंखलेमध्ये कोणतेही अंतर नसावे.

१२. अपीलकर्तातर्फे विद्वान वकील श्री. संजय जैन आणि श्री. सुनील कुमार वर्मा आणि उत्तरवादी- राज्य तर्फे विद्वान वकील श्री. सचिन पाटील यांचे म्हणणे ऐकले.

१३. यापूर्वी उल्लेख केलेल्या निर्णयांमध्ये परिस्थितीजन्य पुराव्यांशी संबंधित कायद्यावर भाष्य केल्यानुसार आणि भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १३६ अंतर्गत कनिष्ठ न्यायालयांद्वारे समवर्ती निष्कर्ष नोंदवल्या गेलेल्या प्रकरणांच्या संदर्भात अधिकाराच्या वापरात हस्तक्षेपाची व्याप्ती लक्षात घेता, आम्ही अभियोग पक्षाद्वारे रेंगाळलेल्या कोणत्याही परिस्थितीच्या संभाव्यतेच्या किंवा निष्कर्षाच्या संदर्भात शंका राहिल्यास, समवर्ती निष्कर्षाचे अस्तित्व असूनही, आरोपीच्या दोषत्वाकडे निर्देश करणाऱ्या परिस्थितीच्या साखळीत एक दुवा

तयार केल्यास, पुराव्याची या न्यायालयाद्वारे छाननी केली जाईल, जेणेकरून, हे सुनिश्चित केले जाईल की, पुराव्याची संपूर्णता आणि भिस्त ठेवलेली परिस्थिती, एक संपूर्ण श्रृंखला प्रस्थापित करते आणि ती आरोपीच्या दोषत्वाकडे निर्देश करते आणि आरोपीच्या दोषत्वाव्यतिरिक्त इतर कोणत्याही गृहीतकाला छेद देत नाही. दोन्ही पक्षांकडील विद्वान वकिलांचे म्हणणे ऐकून घेतल्यानंतर आणि अभिलेखावरील पुरावे आणि बाबींचा काळजीपूर्वक विचार केल्यावर आम्ही अशा मताचे आहोत की, सध्याचे प्रकरण हे एक अनुरूप प्रकरण आहे, ज्यामध्ये, अशा प्रकारच्या अधिकारांचा वापर आवश्यक आहे. आम्ही अशा प्रकारच्या अधिकारांचा वापर करण्यापूर्वी केवळ या प्रश्नाकडे योग्य लक्ष देणे उचित आहे की, राहुल पुंडलिक मेश्राम याचा मृत्यू मनुष्यवध स्वरूपाचा आहे का. वास्तविकरित्या, या बाबीवर फारसा वाद नाही.

१४. स.सा.-१३ च्या जबानीसह निशाणी - ५४ वरील शवविच्छेदन अहवालावरून कनिष्ठ न्यायालयांना एकाचवेळी या निष्कर्षावर पोहोचण्यास भाग पाडले की, राहुल पुंडलिक मेश्राम याचा मृत्यू हा मनुष्यवध स्वरूपाचा आहे. शवविच्छेदन अहवाल हे उघडकीस आणेल की, मृत्यूपूर्व मयताच्या शरीरावर २२ जखमा होत्या. ते हेही उघडकिस आणेल की, त्या २२ जखमांपैकी ७ वगळता इतर जखमा या कापीव स्वरूपाच्या होत्या. सदर ७ जखमा या शरीराच्या वेगवेगळ्या भागांवर वार केलेल्या गंभीर जखमा आहेत. त्या सर्व जखमांचे स्वरूप लक्षात घेता, स.सा -१३ यांनी असे मत व्यक्त केले की, मयत व्यक्तीच्या मृत्यूचे कारण छातीवर आणि पाठीवर आणि त्याचबरोबर इतर महत्त्वाच्या अवयवांवर जसे की फुप्फुस आणि हृदय यांवर झालेल्या अनेक जखमा हे होते. अशा परिस्थितीत असे मत व्यक्त करण्यास आम्हास अजिबात संकोच वाटत नाही की, पुरावे प्रकाशात आल्यानंतर, कनिष्ठ

न्यायालय हे बरोबर निष्कर्षावर येऊन ठेपले आहेत की, राहुल पुंडलिक मेश्राम याचा मृत्यू मनुष्यवध स्वरूपाचा आहे.

१५. हे मान्य आहे की, अपीलकर्त्यांची अपराधसिद्धी ही केवळ परिस्थितीजन्य पुराव्यांवर आधारित होती. न्यायचौकशी न्यायालयानुसार, अभियोग पक्षाने अपीलकर्त्यांसह त्यासमोरील आरोपीचे दोषत्व प्रस्थापित करण्यासाठी खालील परिस्थितीवर भिस्त ठेवली.

"१. मयत राहुल मेश्राम याने चिंतामण गिडडू गते (स.सा. - ८) च्या घरी दिलेली भेट.

२. मयत चिंतामण याच्या घरी असताना आरोपी क्रमांक १ ते ३ आणि मयत आरोपी राजू पांडे हे चिंतामण गते यांच्या घरी आले.

३. एका बाजूला आरोपी आणि दुसऱ्या बाजूला मयत यांच्यात हेतूपूर्वक बाचाबाची झाली होती.

४. की, आरोपीत व्यक्तींनी दारू पिण्याच्या बहाण्याने मयत व्यक्तीस त्यांच्यासोबत नेण्यासाठी त्याचे मन वळवले.

५. की, मयत आणि आरोपी क्रमांक १ ते ३ आणि मयत आरोपी राजू पांडे हे चिंतामण गते यांचे घरातून दोन मोटरसायकल वरून निघाले.

६. की, त्यानंतर लगेचच म्हणजेच मयत व्यक्तीने आरोपी व्यक्तींसह चिंतामण गतेचे घर सोडल्यानंतर त्याची हत्या झाली होती.

७. आरोपी क्रमांक १ कडून रक्तगट 'अ' जो मयत व्यक्तीचा रक्तगट होता त्या रक्ताचे डाग असलेले शस्त्र हस्तगत करणे.

८. डॉक्टर सौ. मंजुषा रंगारी यांचे मत की, मयताच्या मृतदेहावर ज्या जखमा आढळून आल्या आहेत, त्या सदर शस्त्राने केल्या जाऊ शकतात.

९. या वस्तूस्थितीचा शोध की, आरोपी क्रमांक १ याने रक्ताने माखलेले कपडे जाळले, जे आरोपी क्रमांक १ व २ यांचे होते.

१०. आरोपी क्रमांक १ ची फुल पॅन्ट ही रक्तगट 'अ' मधील रक्ताने जो मयत व्यक्तीचा रक्तगट होता, त्या रक्ताने माखलेली होती.

१६. सदर भिस्त ठेवलेल्या परिस्थितीचा विचार केल्यानंतर न्यायचौकशी न्यायालयाने असा निर्णय दिला की, अभियोग पक्ष खालीलप्रमाणे आठ परिस्थिती प्रस्थापित करण्यात यशस्वी झाला आहे :-

१. मयत राहुल मेश्राम याने चिंतामण गते याच्या घरी दिलेली भेट.

२. चिंतामण गते याच्या घरी आरोपी क्रमांक १ ते ३ सह मयत आरोपी याचे येणे.

३. की, आरोपी क्रमांक १ ते ३ आणि मयत आरोपी यांना त्यांच्यासोबत दारू पिण्यासाठी येण्याकरिता मयत व्यक्तीचे मन वळवण्यात यश आले.

४. की, आरोपी क्रमांक १ ते ३, मयत आरोपी राजू पांडे आणि मयत राहुल मेश्राम हे चिंतामण गते याचे घरातून दोन मोटारसायकल वरून निघाले.

५. की, त्यानंतर लगेचच म्हणजेच मयत आणि आरोपी व्यक्ती यांनी चिंतामण गते यांचे घर सोडल्यानंतर मयत याची हत्या झाल्याचे आढळून आले होते.

६. आरोपी क्रमांक १ च्या सांगण्यावरून एक हत्यार ज्याला एका बाजूस हँडल होते आणि दुसऱ्या बाजूस सूक्ष्म आणि अणुकुचीदार टोक होते, ते हस्तगत केले, ज्यावर मयत व्यक्तीचा रक्तगट असलेले रक्तगट 'अ' मधील रक्ताचे डाग होते.

७. डॉक्टरांनी मत व्यक्त केले की, सदर शस्त्राने जखमा केल्या जाऊ शकतात, ज्या मयत व्यक्तीच्या मृतदेहावर आढळल्या आहेत.

८. आरोपी क्रमांक १ याने एम.एस.ई.बी कॉलनी, भंडारा, येथील पाण्याच्या टाकीजवळ कपडे जाळले .

१७. परिणामी, निवडक प्रसंगांमुळे आरोपीच्या आणि केवळ आरोपीच्या दोषाकडे निर्देश करणारी पूर्ण साखळी बिनचूकपणे तयार होते का, हा प्रश्न न्यायचौकशी न्यायालयाने विचारात घेतला आणि अर्थातच त्या प्रश्नाचे होकारार्थी उत्तर देऊन दोषसिद्धी झाली. न्यायचौकशी न्यायालयाच्या मते, खालील तीन सिद्ध झालेले प्रसंग आरोपीचा मनुष्यवधाशी बिनचूकपणे जोडणारा परिस्थितीजन्य पुरावा घटित करण्यासाठी पुरेसे होते.

"१. असे की, मयत व्यक्ती जेव्हा चिंतामण गटे यांच्या घरी होती तेव्हा मयत आरोपी राजू पांडे हा आरोपी क्रमांक १ ते ३ सह चिंतामण गटे

यांच्या घरी आला आणि ते मयत व्यक्तीस त्यांच्यासोबत दारू पिण्यासाठी गळ घालण्यात यशस्वी झाले.

२. असे की, मयत हा, आरोपी क्रमांक १ ते ३ आणि मयत आरोपी राजू यांच्यासोबत चिंतामण गटे यांच्या घरून दोन मोटरसायकलींवरून निघाला.

३. असे की, त्यानंतर लवकरच मयत व्यक्तीचा खून झाल्याचे आढळून आले."

१८. जेव्हा एखाद्या प्रकरणात दोषसिद्धी ही परिस्थितीजन्य पुराव्यावर आधारित असते, तेव्हा (गुन्ह्याच्या) हेतूला अतिशय महत्त्व असते, या वस्तुस्थितीबद्दल कोणतीही शंका असू शकत नाही. अशा प्रकारचे निरीक्षण नोंदवून नंदू सिंग विरुद्ध मध्य प्रदेश राज्य (आता छत्तीसगढ)[6] या प्रकरणात या न्यायालयाच्या तीन न्यायमूर्तींच्या खंडपीठाने खालील प्रमाणे निर्णय दिला :

“अभियोग पक्षाचे एखादे प्रकरण सिद्ध करण्यासाठी हेतू हा एकमेव दुवा असतो आणि त्या अभावी अभियोग पक्षाचे प्रकरण फेटाळून लावले पाहिजे, असे नाही. परंतु त्याचवेळी हेतूचा पूर्णतः अभाव असल्यास, प्रकरणास वेगळा रंग प्राप्त होतो आणि असा अभाव निश्चितपणे आरोपीच्या बाजूने झुकणारा घटक ठरतो."

6 २०२२ एससीसी ऑनलाइन एससी १४५४

आम्ही येथे ही भर घालू शकतो की, हेतूच्या पूर्णपणे अभावाप्रमाणेच, बाबींचा संबंध लावल्यानंतर हेतू सिद्ध करण्याच्या अपयशामुळेसुद्धा परिस्थितीजन्य पुराव्यावर आधारित प्रकरणास वेगळा रंग प्राप्त होतो आणि त्यामुळे अभियोग पक्षाचे प्रकरण निश्चितच कमकुवत होईल.

१९. नंदू सिंग या प्रकरणाच्या निर्णयामध्ये अन्वर अली आणि अन्य एक विरुद्ध हिमाचल प्रदेश राज्य[7] या पूर्वीच्या प्रकरणात या न्यायालयाने दिलेला निर्णय करारासहित उद्धृत केला होता, अशा प्रकारे :-

> “२४. आता जोवर प्रस्तुत प्रकरणात हेतू स्थापित आणि सिद्ध करण्यात अभियोग पक्ष अयशस्वी ठरला आहे आणि म्हणून आरोपी दोषमुक्त होण्यास पात्र आहे, या आरोपीच्या वतीने केलेल्या निवेदनाचा संबंध आहे, तेथे हे खरे आहे की, हेतू सिद्ध करण्याचा अभाव हे अभियोग पक्षाचे प्रकरण फेटाळण्यासाठी कारण असू शकत नाही. हे सुद्धा खरे आहे की, सुरेशचंद्र बाहरी विरुद्ध बिहार राज्य (१९९५ पुरवणी (१) एससीसी ८०) या प्रकरणात या न्यायालयाने निर्णय दिल्याप्रमाणे, जर हेतू सिद्ध झाला तर तो परिस्थितीजन्य पुराव्याची साखळी जोडण्यासाठी दुवा ठरेल, परंतु त्याचा अभाव हे अभियोग पक्षाचे प्रकरण फेटाळण्यासाठी कारण असू शकत नाही. परंतु त्याचवेळी, बाबू (बाबू विरुद्ध केरळ राज्य (२०१०) ९ एससीसी १८९) या प्रकरणात या

7 (२०२०) १० एससीसी १६६

न्यायालयाने नोंदविलेल्या निरीक्षणा नुसार, परिस्थितीजन्य पुराव्यावर अवलंबून असलेल्या एखाद्या प्रकरणातील हेतूचा अभाव हा आरोपीच्या बाजूने झुकणारा घटक आहे. परिच्छेद २५ आणि २६ मध्ये खालील प्रमाणे निरीक्षण नोंदवून निर्णय दिला आहे : (बाबू प्रकरण एससीसी पीपी २००-०१)

"२५. उत्तर प्रदेश राज्य विरुद्ध क्रिशन पाल (२००८) १६ एस सी सी ७३) या प्रकरणात, या न्यायालयाने परिस्थितीजन्य पुराव्यावरील प्रकरणातील हेतूचे महत्त्व तपासले आहे आणि असे निरीक्षण नोंदविले आहे की (एससीसी पीपी ८७-८८ परि. ३८-३९)

'३८. .. हेतू ही अशी गोष्ट आहे की जो आरोपींना स्वतःला मुख्यतः माहीत असतो आणि विशिष्ट अपराध करण्यासाठी ते नक्की कशामुळे प्रवृत्त झाले किंवा उत्तेजित झाले, हे स्पष्ट करणे अभियोग पक्षास शक्य नसते.

३९. पुराव्याचे मूल्यमापन करण्यासाठी संबंधित असलेली परिस्थिती ही हेतू म्हणून विचारात घेतली जाऊ शकते. परंतु जर पुरावा स्पष्ट आणि निसंदिग्ध असेल आणि वस्तुस्थितीमुळे आरोपीचा दोष सिद्ध होत असेल तर, हेतू जरी खूप प्रबळ असला तरीही तो (पुरावा) कमकुवत ठरत नाही. हा सुद्धा सुस्थापित कायदा आहे की, एखाद्या प्रकरणात जर प्रत्यक्षदर्शींचा थेट पुरावा उपलब्ध असेल, तर हेतू

महत्त्वाचा राहत नाही, कारण विशिष्ट अपराध करण्यासाठी आरोपी व्यक्तींकडे जरी खूप प्रबळ हेतू असला तरीही, प्रत्यक्षदर्शींचा पुरावा खात्रीलायक नसेल, तर त्यांना दोषी ठरवू शकत नाही. त्याच प्रकारे, जरी प्रत्यक्ष हेतू नसेल, पण जर प्रत्यक्षदर्शींचा पुरावा स्पष्ट आणि विश्वसनीय असेल, तर हेतूचा अभाव किंवा अपुरेपणा हा (आरोपींना) दोषी ठरविण्याच्या आड येऊ शकत नाही.'

२६. या न्यायालयाने असाही निर्णय दिला आहे की, परिस्थितीजन्य पुराव्यावर आधारित प्रकरणामधील हेतूचा अभाव हा आरोपीच्या बाजूने झुकणारा घटक आहे. (पन्नायार विरुद्ध तामिळनाडू राज्य (२००९) ९ एससीसी १५२)."

२०. शिवाजी चिंतप्पा पाटील विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य[4] या प्रकरणामधील निर्णयात या न्यायालयाने अन्वर अली प्रकरणामधील निर्णयाचा उल्लेख करून खालील निष्कर्ष नोंदविला :

"२७. प्रत्यक्ष पुरावा असलेल्या एखाद्या प्रकरणामध्ये, जरी हेतू महत्त्वाचा नसला तरी, परिस्थितीजन्य पुराव्याच्या प्रकरणात प्रसंगांची साखळी पूर्ण करण्यासाठी हेतू हा महत्त्वाचा दुवा असतो.”

२१. प्रस्तुत प्रकरणामध्ये, अभियोग पक्षाने हेतू असल्याचा आरोप केला होता. अभियोग पक्षानुसार, दिनांक २९/०९/२००१ रोजी मयत व्यक्तीने त्याचा मित्र पराग सुखदेवे

४ (२०२१) ५ एससीसी ६२६

याच्यासह नंतरच्या अपीलातील अपीलकर्त्याच्या (सत्र न्यायालयातील पहिला आरोपी) भावावर हल्ला केला होता. अभियोग पक्षाचे प्रकरण असेही आहे की आरोपी व्यक्तींनी जेव्हा स. सा. ८ चिंतामण गिडू गटे याच्या घरात प्रवेश केला, तेव्हा प्रथम आरोपी / नंतरच्या अपीलामधील अपीलकर्ता यांनी मयत व्यक्तीस शिवीगाळ केली आणि त्याने त्याचा मित्र पराग सुखदेवे याच्यासह त्याच्या भावावर हल्ला का केला अशी विचारणा केली. अभियोग पक्षाचे प्रकरण असेही आहे की, जरी अशी कोणतीही घटना घडल्याचे मयत व्यक्तीने नाकारले, तरीही अपीलकर्ता हे म्हणत राहिला की, मयत व्यक्तीने अप्रमाणिकपणा केला आणि त्याच्या भावावर हल्ला केला. वर नमूद केलेला हेतू असल्याचा आरोप केल्यानंतर, अभियोग पक्ष तो सिद्ध करू शकला नाही. या संदर्भात हे नमूद करणे आवश्यक आहे की, अभियोग पक्ष कथित हेतू सिद्ध करण्यामध्ये सपशेल अयशस्वी ठरला असा सकारात्मक निष्कर्ष न्यायचौकशी न्यायालयाने नोंदवला. न्यायचौकशी न्यायालयाचा सदर निष्कर्ष असूनही आणि उच्च न्यायालयासमोर मुद्देसूदपणे सदर मुद्दा उपस्थित केल्यानंतरही, अर्थातच उच्च न्यायालयाने, आक्षेपित न्यायनिर्णयामध्ये सदर बाब अजिबात विचारात घेतली नाही. उच्च न्यायालयाचे हे अपयश या अपीलांमध्ये विनिर्दिष्टरीत्या नमूद केलेले कारण आहे. अन्वर अली प्रकरणातील (उपरोल्लेखित) निर्णय आणि शिवाजी चिंतप्पा पाटील या प्रकरणातील (उपरोल्लेखित) निर्णय यांच्या पार्श्वभूमीवर आणि त्याचप्रमाणे, परिस्थितीजन्य पुराव्यावर आधारित एखाद्या प्रकरणामध्ये कथित हेतू सिद्ध करण्यात आलेल्या अपयशाचा परिणाम याबाबत आम्ही दिलेला निर्णय, यांवर आधारित, केवळ असे मानता येते की अशा अपयशामुळे अभियोग पक्षाची बाजू कमकुवत झाली होती. कनिष्ठ न्यायालयांनी या बाबीस योग्य महत्त्व देणे आवश्यक होते.

२२. आता ज्या प्रसंगांवर भिस्त ठेवण्यात आली होती आणि त्यामुळे प्रसंगांची पूर्ण साखळी तयार होते का आणि त्यामुळे अपीलकर्त्याच्या निर्दोषत्वाचे गृहीतक दूर होते का या बाबी आम्ही विचारात घेतो. त्यासंदर्भात, प्रामुख्याने, ज्या प्रसंगांवर भिस्त ठेवण्यात आली होती आणि अपीलकर्त्यांची दोषसिद्धी कायम करताना, मयत व्यक्तीचा मृतदेह सापडण्यापूर्वी काही काळ तो अपीलकर्त्यांसोबत ‘ शेवटचा दिसला होता’ प्रसंग, जो उच्च न्यायालयाने सिद्ध झाल्याचा निर्णय दिला होता, त्या प्रसंगाचा प्रामुख्याने उल्लेख करणे उचितच आहे. अशा प्रकारे निरीक्षण नोंदवून, उच्च न्यायालयाने असा निर्णय दिला की त्यासाठीचा पुरावा हा चिंतामण (स.सा. ८) आणि धनराज (स.सा. १०) यांच्या साक्षींच्या गुणवत्तेवर आणि स्वरूपावर अवलंबून असेल.

२३. आक्षेपित न्यायनिर्णयाच्या परिच्छेद १४ मधून असे उघड होते की, ‘शेवटचा दिसला होता सिद्धांत’, हत्यारे हस्तगत करणे आणि कपडे जप्त करणे यांवर आधारित पुराव्यांचा उल्लेख करून उच्च न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदविले की खालील दोन महत्त्वाच्या घटना आवश्यक साखळी पूर्ण करतात :

> "(अ) घटनेच्या दिवशी दुपारी सुमारे ४.०० वाजता मयत राहुल आणि सर्व अपील हे चिंतामण (स. सा. ८) च्या घरी उपस्थित होते.
>
> (ब) घटनेच्या दिवशी संध्याकाळी सुमारे ५.०० वाजता, मयत राहुल हा अपीलकर्त्यांसोबत चिंतामणीच्या घरून निघाला होता आणि त्यानंतर दोन तासांतच राहुलचा मृतदेह अनेक ठिकाणी कापल्याच्या आणि

भोसल्याच्या जखमांसह भंडारा शहरापासून दहा किमी अंतरावरील रस्त्याच्या कडेला पडलेला आढळून आला. अपीलकर्त्यांव्यतिरिक्त, इतर कोणाबरोबरही मयत राहुलचे शत्रुत्व होते हे दर्शविणारा कोणताही पुरावा अभिलेखावर नाही आणि अशा पुराव्याच्या अभावी, अन्य कुणा व्यक्तीने मयत व्यक्तीवर हल्ला केल्याची आणि इतर असंख्य जखमा केल्याची शक्यता अजिबात उद्भवत नाही."

२४. आक्षेपित न्यायनिर्णयातील (अ) मध्ये उल्लेख केलेल्या महत्त्वाच्या प्रसंगात संदर्भात, वरील उताऱ्यामध्ये नमूद केल्यानुसार, उच्च न्यायालयाने जे नमूद केले आहे ते पुराव्याच्या महत्वाच्या पूर्णपणे विरुद्ध आहे. स. सा. ८ ची साक्ष ही स. सा. १० च्या साक्षीसोबत ठेवल्यास, सदर स्थिती स्पष्ट होईल. त्यामध्ये असे नमूद केले आहे की घटनेच्या दिवशी, दुपारी सुमारे ४.०० वाजता, मयत राहुल पुंडलिक मेश्राम आणि सर्व अपीलकर्ते हे चिंतामण (स. सा. ८) च्या घरी हजर होते. परिस्थितीजन्य पुरावा आणि ज्यावर प्रसंगांच्या साखळीचा दुवा म्हणून भिस्त ठेवली आहे तो 'शेवटचा दिसला होता सिद्धांत', यांवर आधारलेल्या प्रकरणात, मयत हा आरोपीसोबत ज्यावेळी शेवटचा दिसला होता, त्या वेळेसंदर्भातील पुरावा निर्णायकरीत्या सिद्ध होणे आवश्यक आहे, कारण जर ती वेळ मृतदेह आढळण्याच्या वेळेजवळची असेल तर, निर्दोषत्व सिद्ध करण्याचा भार आरोपीवर येतो. निर्विवादपणे, त्यातील वरील विधानाच्या विरुद्ध, चिंतामण (स. सा. ८) ने अशी साक्ष दिली की, घटनेच्या दिवशी सायंकाळी सुमारे ५.०० वाजता, मयत त्याच्या घरी आला आणि त्याने पिण्यासाठी पाणी मागितले आणि त्यानंतर राजू पांडे (मयत आरोपी क्रमांक ४) आणि इतर

तीन व्यक्ती, ज्यांच्याबरोबर त्याची केवळ तोंड ओळख होती, ते घरात आले. त्याने अशीही साक्ष दिली की, त्यानंतर राजू पांडे याने मयत व्यक्तीस शिवीगाळ करण्यास सुरुवात केली. मयत याने त्याचा मित्र श्री. पांडुरंग सुखदेवे याच्यासोबत आरोपी क्रमांक १ च्या भावावर हल्ला केला, या कारणावरून राजू पांडे याने मयतास शिवीगाळ केली या अभियोग पक्षाच्या प्रकरणाची न्यायचौकशी न्यायालय आणि उच्च न्यायालय या दोहोंनीही नोंद घेतली. परंतु स. सा. ८ याच्या तोंडी साक्षीची छाननी केली असता असे दिसते की, आरोपी क्रमांक १ च्या भावावर हल्ला केल्याच्या कारणास्तव राजू पांडे याने मयतास शिवीगाळ केली अशी साक्ष त्याने दिली नव्हती. स्वाभाविकतः, त्याने पांडुरंग सुखदेवे याचे नावसुद्धा नमूद केले नव्हते. त्याचप्रमाणे, असेही दिसते की गांजा विक्रीमध्ये गुंतल्याचे किंवा त्याच्या घरी गांजा उपलब्ध असल्याचेही त्यांनी ठामपणे नाकारले. त्याच्या मते, केवळ राजू पांडे आणि आरोपी क्रमांक १ हे त्याच्या घराच्या छप्परीमध्ये आले होते आणि उर्वरित दोन आरोपी त्याच्या घराच्या अंगणात उभे होते. त्याखेरीज, स. सा. ८ च्या म्हणण्यानुसार, संध्याकाळी सुमारे ६.०० वाजता, आरोपी राजू पांडे आणि मयत त्याच्या घरातून निघाले. अशाप्रकारे, हे स्वाभाविक आहे की आक्षेपित न्यायनिर्णयाच्या परिच्छेद १४ मधील (अ) असे नमूद केलेल्या महत्त्वाच्या घटनेमधील विधान हे धनराज (स. सा. १०) च्या तोंडी साक्षी वर आधारित आहे. हे खरे आहे की, स. सा. १० ने अशी साक्ष दिली की, सुमारे ४.०० वाजता तो एसटी स्टँड वरून घरी परत येत असताना त्याला चिंतामण (स. सा. ८) च्या घराजवळ दोन मोटरसायकली उभ्या असल्याचे आढळले, तसेच, चिंतामणच्या घरी ४ ते ५ जण बसले होते आणि त्यावेळी आरोपी क्रमांक २ आणि ३ म्हणजेच मयत प्रथम अपीलकर्ता आणि पूर्वीच्या अपीलातील हयात अपीलकर्ता, ज्याच्याशी त्याची तोंड ओळख होती आणि पांडे नावाची व्यक्ती उपस्थित

होते. हे नमूद करणे आवश्यक आहे की, स. सा. १० याने, जेव्हा तो स्वतः, पांडे आणि इतर आरोपीत व्यक्ती चिंतामणच्या घरी हजर होते, तेव्हा मयत तेथे उपस्थित असल्याची साक्ष दिली नव्हती. स्वाभाविकपणे, त्याच्या तोंडी साक्षी दरम्यान पांडेने मयतास शिवीगाळ केल्याचे त्यांने साक्षीत काहीही नमूद केले नव्हते. त्याच्या तोंडी साक्षीबाबत दुसरी बाब अशी आहे की, चिंतामणच्या घरामागे राहणाऱ्या गर्भवती मुलीच्या ओळखीबाबत पांडे यांनी चौकशी केल्याची त्याने साक्ष दिली होती. त्याच्या मते, चिंतामण याने पांडेला सांगितले होते की त्याला त्या मुलीबद्दल काहीही माहित नव्हते आणि नंतर पांडेने त्याला तिच्याबद्दल विचारले होते. स. सा. १० च्या साक्षीनुसार, जेव्हा त्याला तिच्याबद्दल काहीही माहित नाही असे सांगितले, तेव्हा पांडेने त्याला त्या ठिकाणाहून निघून जायला सांगितले. या टप्प्यावर हे नमूद करणे आवश्यक आहे की, स. सा. १० ने या बाबीबद्दल त्याच्या साक्षीमध्ये काही नमूद केले नव्हते. हे खरे आहे की स. सा. १० च्या साक्षीची ही सुधारित आवृत्ती असल्याचे न्यायचौकशी न्यायालयास आढळले होते. असेही, स. सा. १० च्या तोंडी साक्षीमधून उघड झालेली वस्तुस्थिती अशी आहे की घटनेच्या दिवशी दुपारी चार वाजल्यानंतर लगेचच, त्याने राजू पांडे आणि यातील अपीलकर्ते यांसह आरोपी व्यक्तींना चिंतामण (स. सा. ८) च्या घरी पाहिले होते आणि स. सा. ८ च्या घरी मयताच्या उपस्थितीबाबत त्याने काहीही सांगितले नव्हते. त्याखेरीज, त्याच्या मते, राजू पांडे हा स. सा. ८ च्या घरामागे राहणाऱ्या गर्भवती मुलीबद्दल त्याच्याकडे आणि स. सा. ८ कडे चौकशी करीत होता. हे सुद्धा नमूद करणे महत्त्वाचे आहे की, अभिलेखावरील पुरावा पुढे असे दर्शवतो की, फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम १६१ नुसार दिलेल्या त्याच्या जबाबामध्ये स. सा. ८ याने मयत आरोपी राजू पांडे याने मयतास केलेल्या कथित शिवीगाळीबद्दल काहीही नमूद केले नव्हते. यायाउप्पर, त्या दुर्दैवी दिवशी

दुपारी ४.०० ते संध्याकाळी ६.०० या कालावधीत कोणत्याही वेळी स. सा. १० त्याच्या घरी उपस्थित असल्याबद्दल स. सा. ८ ने नमूद केले नव्हते.

२५. स. सा. ८ आणि स. सा. १० यांच्या तोंडी साक्षीवरून वरील वस्तुस्थितीदर्शक स्थिती आढळल्यानंतर, 'शेवटचा दिसला होता' ही घटना प्रस्तुत प्रकरणातील महत्त्वाची घटना असल्याचे आणि त्याचा पुरावा स. सा. ८ आणि स. सा. १० यांच्या साक्षीच्या गुणवत्तेवर आणि स्वरूपावर अवलंबून असल्याचे उच्च न्यायालयाने नोंदवलेले निरीक्षण हे, स. सा. १० ची साक्ष ही स. सा. ८ च्या साक्षीला पुष्टी देते का या प्रश्नाचे उत्तर देण्यासाठी गांभीर्यपूर्वक विचार करण्यासाठी जीर्ण धागा देतो. त्याचप्रमाणे सर्वसाधारण परिस्थितीत, मयत हा आरोपींसोबत 'शेवटचा दिसला होता' हे तथ्य स. सा. ८ च्या एकमेव तोंडी साक्षीमधून निर्णायकरीत्या सिद्ध होते का या प्रश्नाचा कनिष्ठ न्यायालयांनी काळजीपूर्वक विचार करणे आवश्यक होते. वरील प्रमाणे स. सा. ८ आणि स. सा. १० यांच्या साक्षींची काळजीपूर्वक छाननी करता, आम्हाला असे मानणे भाग आहे की, आरोपींचा दोष सिद्ध करण्याकरता अभियोग पक्ष केवळ परिस्थितीजन्य पुराव्यावर भिस्त ठेवतो ही वस्तुस्थिती विचारात घेऊन त्या बाबीचा योग्य वापर करण्यामध्ये, न्यायचौकशी न्यायालय आणि उच्च न्यायालय हे दोन्ही अपयशी ठरले आहेत. वर नमूद केलेली चर्चा असे दर्शवते की, वास्तविकतः, स. सा. १० ची साक्ष स. सा. ८ च्या साक्षीला पुष्टी देण्यात केवळ अयशस्वी ठरली नाही तर ती त्यास संशयाच्या सावटाखाली आणते. म्हणून आमच्या मते, 'शेवटच्या दिसला होता' हा सदर परिस्थितीजन्य पुरावा हा स. सा. १० च्या साक्षी मुळे स. सा. ८ च्या साक्षीला पुष्टी मिळते असे मानण्यामध्ये आणि विषयाच्या त्या दृष्टिकोनातून, मयत हा आरोपींसोबत शेवटचा दिसला

होता हे निर्णायकरीत्या सिद्ध करण्यामध्ये अभियोग पक्ष यशस्वी झाला या न्यायचौकशी न्यायालयाच्या निष्कर्षाशी सहमत होण्यामध्ये, आमच्या मते, माननीय उच्च न्यायालयाने चूक केली.

२६. वर नमूद परिस्थितीमुळे अभियोग पक्षाने आरोप केल्याप्रमाणे संबंधित वेळ मयत आणि आरोपी/ गुन्हेगार हे स. सा. ८ च्या घरी एकत्र असल्याचे निर्णायकरीत्या सिद्ध करण्यासाठी स. सा. ८ ची एकमेव साक्ष संशयातीत आणि निर्दोष आहे का हे तपासण्यासाठी स. सा. ८ च्या साक्षीची काटेकोरपणे छाननी करणे आम्हांस भाग आहे. यासंदर्भात हे नमूद करणे आवश्यक आहे की, अभियोग पक्षाचे प्रकरण असे सूचित करते की, स. सा. ८ चे घर हे गांजा सेवन करणाऱ्या लोकांचे केंद्र होते. परंतु, तेव्हा स. सा. ८ ने गांजा व्यवसायात कोणत्याही प्रकारे गुंतले असल्याचे स्पष्टपणे नाकारले होते. म्हणून प्रश्न असा आहे की तरीही ते (घर) लोकांना का आकर्षित करते आणि भुरळ पाडते? जर अभियोग पक्षाच्या गोष्टीवर विश्वास ठेवला तर त्यावेळी त्या सर्व व्यक्ती म्हणजेच मयत, आरोपी/ गुन्हेगार आणि स. सा. १० यांनी स. सा. ८ च्या घरात का आल्या? अर्थातच त्या बाबतीत दर्शवणारा काहीही पुरावा नाही. हे नमूद करणे आवश्यक आहे की मयताच्या उपस्थितीबद्दल कळल्यानंतर अपीलकर्त्यांसह आरोपी व्यक्ती तेथे पोहोचले असे अभियोग पक्षाचे प्रकरण नाही. अभियोग पक्षाच्या गोष्टीनुसार गेल्यास मयत हा त्याच्या मित्रासोबत त्याच्या लुना मोपेडने स. सा. ८ च्या घरी गेला आणि त्याच्या मित्राला उभ्या केलेल्या वाहनाजवळ सोडून तो आत गेला. स. सा. ८ ने त्याची मयताशी मैत्री असल्याचे म्हटले नव्हते आणि तो मयतास ओळखत होता आणि तेथे बसल्यानंतर मयताने पिण्यासाठी पाणी मागितले एवढीच केवळ साक्ष त्याने दिली होती.

त्यानंतर लगेचच, पांडे आणि इतर तिघेजण, ज्यांच्याशी त्याची केवळ तोंड ओळख होती, त्याच्या घरी आले. स. सा. ८ ने पुढे अशी साक्ष दिली की, त्यानंतर राजू पांडेने मयतास शिवीगाळ केली आणि तेव्हा मयताने काहीही चुकीचे केले नाही अशी याचना केली. आधी नमूद केल्याप्रमाणे फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम १६१ नुसार नोंदविलेल्या स. सा. ८ च्या आधीच्या जबाबामध्ये, राजू पांडेने मयतास शिवीगाळ केल्याची बाब नोंदविण्यात आली नव्हती हे साक्षीमध्ये उघड झाले आहे. याउप्पर, मयताने आणि त्याचा मित्र पांडुरंग सुखदेवे यांनी राजू पांडेच्या भावावर हल्ला केल्यामुळे त्याने शिवीगाळ केल्याचे सूचित करणारेसुद्धा स. सा. ८ ने न्यायालयासमोरील साक्षीमध्ये नमूद केले नव्हते. मग ही घटना मयत राहुल याच्या खुनासाठी हेतू असल्याचा आरोप कसा आणि कोणत्या कारणासाठी केला? अभियोग पक्षाचे प्रकरण म्हणून कोणी ही गोष्ट न्यायालयासमोर मांडली? निश्चितच असे म्हणता येणार नाही की, स. सा. १० ने तसे सांगितले, कारण जेव्हा आरोपी/ गुन्हेगार स. सा. ८ च्या घरी दिसले होते तेव्हा मयताच्या तेथील उपस्थितीबद्दल त्याने त्याच्या साक्षीमध्ये काहीही सांगितलेसुद्धा नव्हते.

२७. अभिलेखावरील पुराव्यावरून आणखी एक बाब स्पष्ट होते की, स. सा. १० च्या म्हणण्यानुसार घटनेच्या दिवशी त्याने दुपारी ४.०० नंतर जेव्हा त्याने घरात प्रवेश केला, तेव्हा राजू पांडे आणि इतर तिघेजण तेथे हजर होते आणि राजू पांडेने त्याला स. सा. ८ च्या घरामागे राहणाऱ्या गर्भवती मुलीबद्दल विचारणा केली होती. स. सा. १० च्या म्हणण्यानुसार राजू पांडेने तेच स. सा. ८ ला सुद्धा विचारले होते आणि दोघांनीही अशा मुलीबद्दल त्यांना काहीही माहीत नसल्याचे स्पष्ट केले होते आणि त्यानंतर राजू पांडेने स. सा. १० ला त्या

ठिकाणाहून निघून जायला सांगितले आणि त्यानंतर तो त्या ठिकाणाहून निघाला होता. यातून असे सूचित होते की हे जर खरे होते की तो इतरांबरोबर तेथे मयताच्या आधी अशा मुलीच्या शोधात पोहोचला होता, नाहीतर तो त्यावरून का संतापला होता/ हताश झाला होता आणि स. सा. १० ला तेथून का निघून जायला सांगितले. स. सा. ८ ने स. सा. १० च्या उपस्थितीबद्दल आणि राजू पांडेने अशी विचारणा केल्याबद्दलसुद्धा काहीही सांगितले नव्हते.

२८. वरील सर्व कारणांमुळे आणि परिस्थितीमुळे, या प्रकरणात अपीलकर्त्यांविरुद्ध ' शेवटचा दिसला होता सिद्धांत' लागू करण्याच्या, विशेषतः स. सा. ८ च्या म्हणण्यानुसार त्याची त्यांच्याशी केवळ तोंड ओळख होती या स. सा. ८ च्या एकमेव साक्षीवर विसंबून राहणे असुरक्षित आहे.

२९. अशाप्रकारे, थोडक्यात स. सा. ८ चिंतामण याच्या साक्षीमधून उद्भवलेल्या शेवटचा दिसला होता आवृत्तीची अचूकता, विशेषतः यातील अपीलकर्त्यांविरुद्ध, संशयास्पद ठरते. आधी दखल घेतल्याप्रमाणे, वास्तविक स. सा. ८ आणि स. सा. १० यांच्या तोंडी साक्षीमध्ये शेवटचे दिसल्याबाबत तफावत आहे आणि वर नमूद केलेल्या कारणास्तव त्या अनिर्णायक ठरतात. आम्हाला असेही आढळले की, कथित हेतू सिद्ध करण्यात अभियोग पक्ष सपशेल अयशस्वी ठरला आहे. अशा परिस्थितीत, जरी मयताचा खून झाला असला तरी, कनिष्ठ न्यायालयांनी निवडलेला उर्वरित परिस्थितीजन्य पुरावा, राहुल पुंडलिक मेश्राम याच्या मनुष्यवधासंबंधी अपीलकर्त्यांकडच्या अपराधित्वाकडे बिनचूकपणे निर्देश करतो, असे म्हणता येणार नाही. नंतरच्या अपीलामधील अपीलकर्त्याच्या सांगण्यानुसार हस्तगत केलेले

हत्यार आणि कपडे हे सुद्धा निर्णायक ठरू शकत नाहीत. कबूल केल्यानुसार, सदर बाबी हस्तगत करताना असलेले पंच साक्षीदारसुद्धा अभियोग पक्षाच्या म्हणण्यास पुष्टी देत नाहीत. आम्ही विचार केलेल्या दृष्टिकोनातून, अभियोग पक्षाने भिस्त ठेवलेले उर्वरित प्रसंग, जे कनिष्ठ न्यायालयाने सिद्ध झाल्याचे मानले होते, ते अपीलकर्त्यांच्या दोषित्वाकडे बिनचूकपणे निर्देश करीत नाहीत.

३०. अशा प्रकारे वरील परिस्थितीमुळे, अपीलकर्त्यांची दोषसिद्धी कायम ठेवणे आमच्या दृष्टिकोनातून निर्धोक नाही. म्हणून आम्ही त्यांना संशयाचा फायदा देतो आणि त्यानुसार आम्ही अपीलकर्त्यांच्या मुक्ततेचा आदेश देत आहोत. अशा प्रकारे, उच्च न्यायालयाचे आणि त्याचप्रमाणे सत्र न्यायालयाचे सुद्धा न्यायनिर्णय आणि आदेश उलटवून अपीले मंजूर करण्यात येत आहेत. अपीलकर्त्यांची जामीन पत्रे (जात मुचलके) रद्द करण्यात येत आहेत.

अपील मंजूर करण्यात येत आहे.

x-x-x-x

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

x-x-x-x